

De frontsoldaat

Als niets intrigerender is dan de werkelijkheid en niet zelden bizar, waarom dan nog een zoveelste werkelijkheid scheppen met de particuliere fantasie van de romanschrijver? In zijn boek 'Oorlog en terpentijn' doet Stefan Hertmans daar niet aan. Hij begeeft zich in de loopgraven van het letterenfront, en weet alsnog verborgen dimensies met woorden en zinnen uit die werkelijkheid op te graven.

Al jaren leven wij in het westen niet meer met de lijfelijke gevolgen van oorlog. Met dit boek van Stefan Hertmans belanden wij met een klap in de gevolgen van dat geweld. In onze angst zal het geweld ons immers nooit helemaal verlaten.

Honderd jaar geleden, tussen 1914 en 1918 werd de eerste moderne industriële oorlog uitgevochten. Deze oorlog ging aan Nederland voorbij, België ontkwam er niet aan. In dit boek volgen wij de jongeling Urbain. Urbain groeit op in een eenvoudig gezin in Gent. Naar het leven van die dagen zonder veel welvaart, waarin plichtsbesef en loyaliteit aan de familie en de godsdienst bepalend zijn. Veel ruimte voor eigen initiatief is er niet, Urbain is ook niet geneigd die ruimte te nemen. De jongeman is gefascineerd als hij met vader Franciscus meegaat naar de kerken waar vader op een toegewijde en geduldige wijze fresco's en schilderijen restaureert. Zo groeit bij Urbain de wil om ook zelf schilder te worden, alhoewel zijn talenten beperkt blijken. Maar hij volhardt door tot driemaal toe aan de avondtekenschool te beginnen. Overdag neemt Urbain enkele baantjes. Een ervan is in een ijzergieterij. In de hitte van de werkplaats wordt hij geconfronteerd met vuur en ijzer. Hij maakt er een gruwelijk bedrijfsongeval mee; op een dag struikelt een collega en wordt levend in de oven gebraden. Wie zal zeggen dat dit niet de vooruitwijzing betekende naar de kern van dit boek, vervuld van ijzer, vuur en modder. Urbain doet daarin dienst als frontsoldaat, van die omgeving komt hij vier jaren lang niet los. Wat jaren eerder had hij de eerste Belgische piloot neer zien storten tijdens een show, hij bezocht verder de Gentse wereldtentoonstelling van 1913. De vooruitgang kondigde zich aan ... met motorgeronk en mosterdgas.

Na het voorval in de ijzergieterij begint hij aan een militaire opleiding die vier jaren zal duren. Als Urbain om vier uur 's-nachts voor de oorlog wordt opgeroepen moet hij inderhaast afscheid nemen van zijn familie, naar later bleek voor jaren. Op het moment van deze 'opeising' is hij 23 jaar. De Duitsers zijn België binnengedrongen en maken snel vorderingen richting Noordzee. Halverwege, nabij de plaats Tienen, raakt Urbain meteen verwickeld in de volle slag. Stefan Hertmans doet je met zijn beschrijvingen naar de keel grijpen: *"In de omgeving regende het obussen (granaten, HS) en brandbommen; onze trommelvliezen leken het te begeven, overal brandden huizen en bomen, de rook dreef onze kant op, verstikkend en alles verduisterend op klaarlichte dag. We bleven liggen tot laat in de middag; de omgeving veranderde razendsnel in een soort woestijn, een oerlandschap waaruit in een paar uur tijd elk spoor van beschaving was weggeblazen".* De auteur blijft oog en oor houden voor het landschap van de oorlog, voor de mensen en dieren die het te verduren krijgen. De lezer kan beelden op zien doemen van Servaes of Permeke zoals zij het rustieke platteland van Vlaanderen van die jaren schilderden, minder bevolkt maar organischer en veelkeuriger als nadien. Dat landschap wordt kapotgeschoten, voortijdig

Max Beckmann; Het lijkenhuis (1923)

Max Beckmann (1884-1950) deed aan de Duitse kant dienst aan het front in Vlaanderen. Urbain Martien (1891-1981) vocht aan de Vlaamse kant. Beiden leden aan traumatische oorlogservaringen en deelden een kunstzinnige ambitie. Beckmann zou een van de boeiendste kunstenaars van de twintigste eeuw worden.

ruilverkaveld, met grote verliezen aan jonge soldaten. Op enkele plaatsen citeert Stefan Hertmans letterlijk uit het schrift van Urbain in het plechtstatige taalgebruik wat vandaag, soms jammer, niet meer gangbaar is. Na korte tijd worden de Belgen teruggedrongen tot het laatste stukje Vlaanderen, achter het riviertje de IJzer. Beide partijen graven zich in. De moderniteit maakte de wereld mobiel maar aan de IJzer kwam de oorlog jarenlang niet van de plaats; bleef steken in de loopgraven van de Vlaamse modder. Voor Urbain en zijn kornuiten zijn de omstandigheden in de loopgraven er op zijn zachtst gezegd uiterst primitief: *“Sommige jongens zitten urenlang naar niets in het bijzonder te staren, alsof ze ziende blind geworden zijn. De aarde warmt op; na de kille ochtendurendampen de modderige velden om ons heen, blinkend in een vreemd licht. Een klad kievitenvaarrelt boven de einder, soms horen we het hese krassen van rondcirkelende kraaien bij een bommenrij, in de zwoele middag horen we meeuwen in de verte, maar verder lijken de dieren niet meer tot de wereld te behoren - behalve de in onze loopgraven krioelende ratten dan”*. Het zijn de stillere uren die aan de opflakkingen van geweld vooraf gaan, en daar weer op volgen. Voor de gruwelijkheden leest men het boek. *“Wat we hier zagen was van een andere orde. Het woelde onze gedachten en gevoelens om, we voelden met angst in ons hart dat we andere mensen werden, bereid tot alles wat we tevoren hadden geschuwd”*. Dat Urbain een militaire opleiding heeft genoten is niet de enige reden dat de hautaine Franstalige officieren in hem

een groepshoofd zien voor medesoldaten. Urbain munt uit in plichtsbesef en verantwoordelijkheidsgevoel. Hij meldt zich steeds als vrijwilliger voor risicovolle acties. Hij raakt daarbij meerdere keren zwaar gewond en moet dan maanden revalideren. Wonder boven wonder, en koelbloedig, overleeft hij uiteindelijk al het geweld.

Een belangrijk deel van de in staten verdeelde Europeanen, intellectuelen niet uitgezonderd, gunnen de naburige landen niets van de koloniale klui. Zij tonen zich creatief in het verzinnen van morele rechtvaardigingen. Een ander deel is in de ban van de recente mechanische vindingen en kan niet wachten om het te zien rollen en knallen. Nog een deel is de oude wereld gewoon beu en wil middels een heldhaftig avontuur en een magistraal vuurwerk de nieuwe futuristische wereldorde inluiden (Italiaanse futuristen, Jünger). Er zijn ook mensen nodig voor het eigenlijke werk; te behoren tot een van de genoemde categorieën is geen vereiste. Urbain doet het met overgave.

Urbain Martien was de grootvader van moederszijde van auteur Stefan Hertmans. Urbain liet notities over zijn leven na waaruit Hertmans kon putten. Het betrof vooral aantekeningen over het enerverendste deel van Urbain's leven, tot zijn dertigste jaar. Voor het overige kon Hertmans mede afgaan op eigen herinneringen, hij had grootvader Urbain vrijwel dagelijks meegemaakt tot diens dood in 1981.

Heeft Urbain Martien, hij werd negentig jaar, na zijn dertigste nog werkelijk geleefd? Het zou als het thema opgevat kunnen worden van het derde luik in het boek, na luik één over zijn jeugd en luik twee over de oorlogsjaren.

Gedurende de resterende zestig jaar van zijn leven cultiveert Urbain het leven van zijn jeugd met zijn verhalen, vooral over de loopgravenstrijd, bijna tot vervelens toe van zijn omgeving. De cultivering van zijn liefde voor zijn kortstondige vriendin Maria-Emelia houdt hij ondergronds. Hij is immers al decennia samen met haar zuster Gabrielle. Het voorliggende leven lijkt niet tot ontplooiing te mogen komen. Zijn verhouding tot Gabrielle evenmin.

Op zijn 27ste kwam hij na vier jaren uit de loopgraven. In dat jaar had hij eerst zijn grote liefde Maria-Emelia gevonden, aan de toen nog verwoestende (Spaanse) griep verloren, was vervolgens met haar minder tot de verbeelding sprekende zus Gabrielle getrouwd geraakt.

Dat hij in de gruwelijke oorlog van 1914-1918 getraumatiseerd is geraakt wordt duidelijk als hij op 45-jarige leeftijd alsnog een zenuwzinking krijgt en het werk in de werkplaats van de spoorwegen definitief moet opzeggen. Vanaf dan teert hij voornamelijk op herinneringen, op gewoonten en opvattingen opgedaan in zijn jeugd. In het schilderen vindt hij een dankbare tijdspassing. Grenzen verleggen doet hij niet, niet in zijn leven, niet op het schildersdoek. Als hij alsmat vervuld is van zijn herinneringen aan Maria-Emelia wordt aan het leven met Gabrielle tekort gedaan. Dit beeld ontstaat vanzelf als men de waarderingen en interpretaties van de biograaf blijft volgen. Deze ondersteunt het beeld met de bleke, nogal karakterloze behandeling van zijn grootmoeder Gabrielle.

In het derde luik wordt de hoofdpersoon niet meer meegenomen door de aaneenschakeling van enerverende gebeurtenissen van daarvoor. Nu er weinig meer gebeurt, en de Urbain en zijn vrouw nogal gesloten blijven, komt het aan op de observaties, interpretaties en waarderingen van de biograaf. De dieper gelegen beweegredenen van het ouder wordende stel zijn moeilijk onweerlegbaar op het spoor te komen. “ [...] met flarden en details moest ik aan het puzzelen gaan om iets te begrijpen van wat zich een leven lang in hem had

afgespeeld: de strijd tussen het verhevene, waar hij naar snakte, en de herinnering aan dood en verderf, die hem in de greep bleef houden". Stefan Hertmans beschrijft hem met alle liefde.

Het derde luik bevat aldus minder impulsen welke de nieuwgierigheid prikkelen en lijkt achter te blijven bij de levendige staaltjes van componeerkunst van de eerdere luiken. Het boek kent enkele opportune gebeurtenissen zoals de naakte vrouwelijke verschijning aan een waterpoel of het weerzien met zijn vader Franciscus, die zichzelf tijdens een buitenlandse klus had afgebeeld als St. Franciscus in een Liverpoolse kerk. Ze komen over als scènes op het randje van de geloofwaardigheid. Navraag bij de meest betrouwbare bron leert mij dat ze waarheidsgetrouw zijn uit het leven van Urbain. Het zijn geen gezocht-romaneske toevoegingen. Literair is het boek in het tot kunst verheven vermogen om de werkelijkheid te verwoorden, en te verbijzonderen met zingevende interpretaties. Een buitengewoon realistisch en indrukwekkend relaas.